

תמצית

ספרי המקרא, רובם ככולם, מבטאים את תפיסת עולמם ואת השקפותיהם של מחברים, שעיקר מגמתם היא דידקטית. כתיבתם של ההיסטוריוגרפים, הכוהנים או הנביאים שדבר האל בפייהם – הם בעצם ביטוי לתפיסותיה של ההנהגה הרוחנית שיצרה וגיבשה את המונותיאזם המקראי. אמנם, שני ספרים, איוב וקהלת, מבטאים את מחאתם של מחברים שיצאו כנגד השקפות המוסר הרווחות והמסורתיות, אבל ספרי הגות אלה משקפים את ביקורתם ואת השגותיהם של אינדיווידואלים מרדניים. לא כן מזמורי תהלים. ייחודו הבסיסי של ספר תהלים הוא בכך שהוא משמש פה ליחיד או לציבור, הבא לשפוך את נפשו לפני האל, ובמילים אחרות – המזמורים מהווים ביטוי לעולמו של הפרט המאמין ולדרכי אמונתו. בזה אינו מבקש לומר שהמזמורים נתחברו על ידי פשוטי העם. במזמורים עצמם כלולים רמזים שדי בהם כדי לזהות את המחברים שהשירה היא אומנותם. אבל המזמורים הם מה שהמחברים ביקשו לשים בפיו של המתפלל, ומן הסתם מתוך הכרה שהוא אכן ימצא בהם ביטוי למה שמתחולל בנפשו. ממילא, משימה בסיסית של חיבור זה היא הניסיון לחשוף את מה שחווה הדובר: מהו מצבו שעה שהוא משמיע את דברי תפילתו, ומהו מכלול רגשותיו ורעיונותיו המצטרפים לחויית אמונה רגשית ורוחנית.

בדברי הפרשנים הקדומים, החל בחז"ל, ניתן למצוא רמזים להבנתם את המזמורים ואת ביטוייהם על דרך המטפורה: רובם ככולם מייחסים את המזמורים לדויד עצמו. יש בהם מי שרואה אותם כיצירות נבואיות, ויש מי שמזהה את מצבו של הדובר עם חוויותיו האישיות של דויד. אך גם אלה וגם אלה מוצאים דרכים להצגת משמעותה של היצירה כחוויה מטפורית, המאפשרת הזדהות מצד המתפלל באשר הוא. מחקרים קודמים בני ימינו התרכזו בעיקר במיון על פי שתי קטגוריות. האחת היא הסוגות הספרותיות (תפילת בקשה, המוגדרת גם כקנה או כתלונת היחיד או תלונת הציבור; השבח וההודיה; מזמורי המלך ומזמורי הטקס החגיגי). השנייה עניינה בזיהוי הסיטואציות ההיסטוריות שבמסגרתן נוצר המזמור. אבל פרקיו של חיבור זה ממיינים את המזמורים על פי סוגי החוויות, ונמצא שמזמורים לא מעטים חוצים את קווי המיון הפורמליים. ההבחנה במהותה של החווייה הייחודית שבכל מזמור מחייבת בין השאר הבחנה בין מטבעות לשון סכימטיות (כגון "פועלי און"; "יבושו ויכלמו" וכיוצא בזה) ובין מטפוריקה ייחודית, המתאימה באופן בלעדי לתמונה החד-פעמית שבמזמור מסוים. העיון במזמורים השונים מושתת על הבחנות כאלה, והפרק הראשון אף כולל ניסיון לעקוב אחר התפתחותו של ביטוי ציורי ממטפורה ייחודית למטבע לשון "קפואה". נראה שמעקב כזה מסייע גם להבחנה בדרכי התגבשותם של המזמורים, אבל חשיבותו העיקרית נוגעת לחווייה עצמה: במקום שרוב התיאורים מורכבים ממטבעות לשון, אפשר להניח שהמזמור הורחק מראש מחווייה ייחודית ונועד לצורכי פולחן או מעמד ציבורי, המאפשר הזדהות מצד קהל רחב ומגוון.

העובדה שמזמורי תהלים נקלטו במהלך ההיסטוריה הארוכה בתפילות היומיות, בתפילות החגים וגם בהווי חיייהם של המאמינים, נובעת מן הסתם במרכיבי העיצוב האומנותי שבהם, ונראה שיותר מכל סוג אחר מסתברת תופעה זו במזמורים שנועדו לטקסי פולחן חגיגיים: המזמורים המשקפים תהלוכת-המונים חגיגית מכילים בין השאר הצהרות, שיש בהן אמירות "חוכמתיות" שהן מעין תמצית רעיונית של אידיאולוגי. נושאייהן של הצהרות אלו שונים, אבל במבנה ובניסוחן הן קרובות לסיסמאות חגיגיות יותר.

מאשר לחומר רעיוני-לימודי, המצריך תהליך עיוני שקט ומופנם. בדרך כלל אלו הן הכרזות קצרות ותמציתיות, שהנאמר בהן מוחלט ונחרץ, ובזה הן אף מתאימות למקצב החגיגי ולריתמוס של מרכיבי המזמור האחרים. מדובר בהן על דרכי האל, על גמולם של הצדיקים ועונשם של החטאים, על סדרי היקום הטובים ועל נושאים מתחום המוסר. כל אלה, בהצטרפן למסכת של נושאים, משמשים לקבלת תמונה של תגלית חגיגית שחווה המשתתף החוגג, והן מבטאות את רגש ההתעלות החווייתית, בעיקר במה שנוגע לקשרים בין החוגגים ובין תחושת נוכחותו של האל. אך מעל לכל, אין ספק שהשמעת סיסמאות קצרות, הבנויות בדרך כלל כמין שאלה ותשובה, או בחלקי פסוקים שהמשתתף יודע להשלים, מעידה על כך שהטקסט החגיגי מכיל אמיתות רעיוניות הידועות למשתתף, והן מאפשרות את הזדהותו האישית המלאה עם המעמד (ראו דוגמה מובהקת במזמור כד).

חווייתו של המשתתף באירוע הטקסי היא אפוא חוויית הזדהות כפולה: החוגג מזדהה עם קהל החוגגים ורואה עצמו חלק מקהל ייחודי זה, אך הוא רואה עצמו גם כמי שבעצם ישותו ובזכות שייכותו לקהל זה – כמי שמעיד על סדרי העולם הטובים והצודקים וכמי שחווה את קיומם של סדרים אלה.

אבל הטקס החגיגי כולל כידוע גם מרכיב פולחני אחר, של הקרבת הקורבנות. ההבדל המהותי בין שני המרכיבים הללו הוא שבעוד שהתהלוכה החגיגית נותנת למשתתף ביטוי במישור הרעיוני והרגשי כאחת, הפולחן הכרוך בקורבנות, רובו ככולו, נותר עלום ואפוף מסתורין. המשמעויות הסמליות או המאגיות הכרוכות בקורבנות נהירות ליחיד סגולה, אם בכלל, ונמצא שבטקס החגיגי חווה המשתתף חווייה בשני מישורים: האחד הוא המישור ההכרתי, והשני מסתורי ובלתי נתפס. הפרק הרביעי של חיבור זה דן בהרחבה בנושא זה, תוך ניתוחם של מרכיבי המזמורים הטקסיים.

אבל נראה שכדי לגלות את החווייה הדתית במלואה עלינו להתמקד תחילה במישור בסיסי של התוכן. המזמורים השונים יש בהם מגוון של קונברסיות, שבהן חווה הדובר בדרגה זו או אחרת את המעבר מן המצוי אל הרצוי, היינו מן ההווה או המציאות הריאלית אל המצב המיוחל והמבוקש. בחלק ניכר מן המזמורים מתחולל בנפשו של הדובר מעבר מן הייאוש אל התקווה. יש שמעבר זה הוא הדרגתי והוא מסתיים בנעימה שאינה אופטימית לחלוטין, ויש שהמעבר הוא פתאומי וחד. הביטוי הקיצוני ביותר של קונברסיה כזאת נמצא במזמורים שבהם חווה המתפלל את ישועתו ואת גאולתו כאילו זו כבר נתחוללה בפועל, בעוד שניתוחם הזהיר של המזמורים יגלה שהסיטואציה האמיתית, ההווה המציאותית, הוא מצב של מצוקה קשה, גם אם למראית עין הוא שרוי במצב אידילי. פער קיצוני כזה בין המצוי לרצוי אנו מצאים גם במזמורי יחיד (בעיקר במזמור כג) וגם במזמורי ציבור (בעיקר במזמור קכו), והוא חוצה את הקווים של המיון הרשמי, המסווג את המזמורים לתפילות תלונה ולמזמורי שבח והודייה. הפרק הראשון של חיבור זה עוסק בסוגים שונים של מעברים וקונברסיות כאלה.

ברובם הגדול של המזמורים אנו עדים לדרגות פחות קיצוניות של מעברים. יש שאמונתו של הדובר משקפת משבר, וביטחונו זקוק לחיזוק. בפסוקים הראשונים של מזמור ה, למשל, אנו מגלים שלא זו בלבד שהוא זקוק בדחיפות רבה לתשומת ליבו של האל: למעשה, הוא אף אינו בטוח שהאל אכן עומד לצדו ולא לצדם של יריביו. לפיכך, עליו לסלק אפשרות כזאת על דרך האלימינציה, ורק לאחר שעשה זאת יש ביכולתו לציין את תכונותיו של האל על דרך החיוב, ומכאן כבר נפתחת בפניו הדרך להשגת ביטחונו בישועתו. במזמורים שיש בהם סוג כזה של מעבר מתגלה המיכאניזם של התפילה – יותר מאשר במזמורים שבהם המעבר מן הייאוש אל התקווה הוא חד ופתאומי. לגבי אלה האחרונים, ישנם המסבירים

את המעבר בכך שכבר בביטויים המתארים את המצוקה מושקעת או מרומזת נעימה של תקווה וביטחון. הסבר אחר למעבר כזה כרוך בשחזור מעמדו הפולחני של המזמור: בין החלק הראשון הפורש את מצוקתו של הדובר וחלקו השני המשבח את הישועה הופיעו במקור דברי תשובתו של כהן-נביא, לאמור שהאל שמע את התפילה ונענה לה (ראו פה 9; השוואה ל-א א 16). עם הזמן, כאשר הפך המזמור להיות חלק מן התפילה הפולחנית, לא נכללה תשובה חד-פעמית כזאת בטקסט הכתוב, על מנת לאפשר מדי פעם מענה המתאים לנסיבות.

הפרק השני מוקדש לחוויית הקרבה לאל. חוויה זו כרוכה במתח ניגודי, דיכוטומי, ביחס שבין האדם לאל. מתח זה פנים רבות לו. מצד אחד זוהי קרבה עד כדי תחושה גופנית (ראו צד 4 ובמיוחד לד 9; סג 2,6 או מב 2-3) – מול תחושת ריחוקו והיסתרותו של האל. אף עצם השגחתו של האל מכילה את הניגוד בין השגחה כובלת (קלט 8) להשגחה משחררת ומעניקת ביטחון. פן אחר הוא הניגוד שבין תחושת אפסותו של האדם מול תחושת עוצמתו הניתנת לו מידי האל (מזמור ח). חוויה דיכוטומית זו מחזירה אותנו אל עצם הניגוד שבין המצוי והרצוי, ומעניקה לו ממד נוסף, שבו תחושת קטנותו של האדם מול האל אינה נובעת מחולשתו ומגבלותיו, כי אם דווקא מעוצמתו של האל אשר העניק שהפקיד בידיו יכולות רבות עד כדי שליטה בברואיו של האל.

תחושה זו של האדם שהעולם כולו נתון לשליטתו מעבירה אותנו אל החוויה המתוארת בפרק השלישי. זוהי חווית ההכרה בהרמוניה ובתואם המלא שבין הצדק וסדרי היקום. המתפלל מכיר בכך שהצדק אינו עניין של מוסכמה חברתית ואינו ערך יחסי, כי אם זהו חוק הצבע עצמו. במילים אחרות, הטבע הוא זירת התרחשותו של הצדק וממילא העולם שנברא על ידי האל – אין בו מקום לרשע. ביטוייה הרבים והמגוונים של השקפה זו מצויים לא רק במזמורי תהלים כי אם בסוגיה השונים של ספרות המקרא עיונו כולל דוגמאות בנושא נרחב זה.

תחושות חווייתיות אלו אף מוליכות אל הנושא שבפרק החמישי, הדין בחוויית החיים המובטחים. במזמורים הנדונים כאן מביע הדובר את ביטחונו שהאל אינו חפץ במותו: אדרבא, האל זקוק לאדם שיודה לו ויספר ברבים את נפלאותיו. יוצא אפוא שהישועה והגאולה אינן דווקא מעשי חסד מצד האל כי אם נובעים מעצם מהותו, כהכרח. אף יש שהדובר מביע ביטחון זה בהתרסה (ל 10; השוואה ו 6). כאן ראוי לציין שביטחונו המוחלט של הדובר בישועתו, המבוסס מחד גיסא על תכונותיו של האל ומאידך גיסא על חוסר הטעם שבמותו – ביטחון זה מצוי רק בתפילות היחיד ולא בתפילות הלאומיות. באלה קשורה הפנייה לאל באזכורים היסטוריים ואף במשקעי מיתוס קדומים, וחוייתו של הפרט שונה בתחום זה לחלוטין. חוויית "החיים המובטחים" מתקשרת היטב לסוגי החוויות הכרוכות בהכרה סדרי היקום ומקומו של האדם בעולם, כמו גם במערכת היחסים הדיכוטומית שבינו ובין האל. מכאן לא תרחק הדרך אל החוויה הנדונה בפרק הששי, לאמור "כל אדם מלך". כאן מוצגים מזמורי המלך כביטוי סמלי של הזדהות הפרט עם הסדר היציב והצודק, המרוכז בדמותו של המלך.

החלוקה לפרקים על פי סוגיה השונים של החוויה הדתית נועדה בין השאר להקל על ההבחנה ברבדיה השונים של אמונת הדובר-המתפלל. אמנם, בדרך כלל מוקדש כל מזמור לחוויה מרכזית אחת, אבל חלק גדול מן המזמורים מכיל משקעים, ביטויים ותיאורים המתקשרים להיבטים נוספים, החוזרים ומופיעים בהרחבה במזמורים שקובצו תחת כותרת אחרת בעיונו. על טיבה ומהותה של החוויה הדתית שבמזמור מסוים ניתן לעמוד באמצעות פרטי התיאור ומערכת הביטויים: ככלל, מזמור שהמצוקה מתוארת בו

בפירוט רב ובביטויים ייחודיים על סערת הנפש והסבל הנגרם על ידי הרשע, ואילו הישועה מתוארת בקיצור יחסי ובביטויים רווחים, מלמד שמצבו של הדובר עודנו מצב של מצוקה ואילו ישועתו נובעת בעיקרה מתקוותו ומאמונתו, ולהפך: מזמור שבו מתוארת המצוקה בקצרה, בביטויים סכימטיים ובמטבעות לשון, מלמד שמצוקתו של הדובר היא בעיקרה נחלת העבר.

ומהם אנו יוצאים אל דוגמות של test case בכל פרק מפרקי חיבורנו משמשים מזמורים אחדים כמזמורים אחרים שאנו מוצאים בהם תופעות רלוונטיות. ממילא נמצא שמזמורים מסוימים או חלקיהם חוזרים ונתונים בפרקים השונים.